

ЕКОНОМІЧНІ РЕГУЛЯТОРИ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В РЕГІОНАХ ЗРОШЕННЯ

Постановка проблеми. Тривалий час широкомасштабне водогосподарське будівництво, особливо в степовій зоні України (Херсонська, Миколаївська, Запорізька, Луганська області, АР Крим та ін.), інтенсифікація сільськогосподарського виробництва на поливних землях, впровадження індустріальних технологій були вирішальним і глобальним фактором впливу на природні екосистеми південного Степу.

Протікаючі тут соціально-екологічні, техніко-технологічні та агробіологічні процеси не тільки тісно взаємопов'язані, але й здійснюють інтегральний вплив на екологічний стан агроландшафту, який, за відсутністю оптимізації відносин між природо господарською діяльністю і людиною, носить надзвичайно негативний характер.

Це зумовлює розробку об'єктивної системи загальнодержавних, галузевих і регіональних заходів адміністративного, правового, економічного, техніко-технологічного та організаційного характеру, спрямованих на оптимізацію взаємодії та взаємовідносин між природокористувачами та агроекосистемою при умові суворої регламентації антропогенного навантаження на земельний і водний фонд, дотримання екологічної сталості на території зрошуваних агроландшафтів високого рівня екологічної безпеки, ефективного використання, збереження, відтворення та примноження природних ресурсів агробіогеоценозів.

Огляд останніх досліджень. Питання формування науково-обґрунтованих підходів при формуванні основних засад екологізації агропромислової діяльності висвітлено в працях Г.В.Черевка, М.І.Луківа, В.С. Снігового, Ю.Собця, А. Урсула, Ю.А.Хачатурова та ін. Безпосереднім розробкам концептуальних підходів та критеріальних ознак, виробленню теоретичної, методологічної і методичної баз екологізації АПК та його рослинницьких галузей, що функціонують на зрошувальних землях, присвячені наукові дослідження В. Я. Трегобчука, Г. Є. Жуйкова, В. А. Ковди, І. П. Кружиліна, В. М. Зеляковської.

В результаті їхніх досліджень було обумовлено загальний хід взаємовідносин економіки та екології в процесі розвитку зрошення, визначено їх порядок та етапність, де вони проходять наступним чином: на першому етапі досягаються економічні цілі, без будь-яких екологічних обмежень, на другому - економічні цілі досягаються разом з екологічними, на третьому-екологічні цілі з економічними обмеженнями і на четвертому етапі досягаються екологічні цілі без будь-яких обмежень.

Виділення таких етапів дозволяє, також, встановити й відповідну закономірність в розвитку і зміни екстенсивного та інтенсивного шляхів використання природних ресурсів (5).

Формування завдання дослідження. На основі аналітичних даних, що відображають сучасний стан сільськогосподарської діяльності в природних агросистемах, ставиться мета вивчити перспективи і можливі критеріальні підходи при формуванні основних складових механізму екологізації природо господарської діяльності в районах ведення зрошуваного землеробства.

Виклад основного матеріалу. Існуючий протягом десятиліть відомчий механізм природокористування абсолютно не відповідав суті природозбереження. Екологічно неграмотне господарювання супроводжувалось забрудненнями, руйнуванням і, зрештою, знищенням природних комплексів. В районах, де буферність агроєкосистеми зазнала надто сильного впливу з боку природокористувачів, а процес її відновлення почав відставати в часі або зовсім порушився, виникли екологічні кризи.

Зрошуване землеробство, як один з головних напрямів інтенсифікації сільськогосподарського виробництва в зоні Степу України, став і найбільш екологонебезпечним напрямом в цьому регіоні.

Конституційне право держави і народу на власність природними ресурсами носило декларативний характер і повсюдно порушувалось міністерствами, відомствами, підприємствами і організаціями насамперед системи нинішнього Міністерства аграрної політики та Держводгоспу України.

Користування складовими екосистеми йшло так, як їм було зручно і вигідно, а саме з позиції природо місткої структури економіки, без належної турботи за економне і раціональне їх використання, відтворення та збереження.

Аналіз природогосподарського комплексу агросистема - агровиробництво на зрошуваних землях показав, що за цих умов існуючі тут взаємовідносини стали екологічною проблемою. Крім того, досить тривале ігнорування фундаментального походження, що суспільство і природа - це єдине органічно інтегроване ціле, недотримання екологічних нормативів, вимог і обмежень, зокрема щодо використання водних і земельних ресурсів та допустимих рівнів антропо - техногенних навантажень на зрошувані агроландшафти, розширило рамки цього комплексу, з включенням в ланцюг такої складової, як суспільства.

Таким чином, широке розуміння сучасних екологічних проблем в зрошуваному землеробстві та розробка механізму його екологізації повинні ґрунтуватися на системному підході до інтегрального еколого-соціально-економічного процесу: зрошуваний агроландшафт - населення регіону - агровиробництво на поливних землях.

Все це породжує необхідність розробки механізму досягнення високого рівня екологічної безпеки в зоні зрошення, в тому числі й функціонування системи зрошуваного землеробства з обов'язковим і суровим дотриманням екологічних стандартів, нормативів, рівнів та вимог до використання ресурсів агроєкосистеми.

В нових соціально-економічних умовах розвитку агропромислового комплексу України, зорієнтованих на реформування відносин власності, радикальну перебудову та вдосконалення структури і технічно-технологічної бази сільськогосподарського виробництва екологічний фактор повинен стати основним критерієм прийняття рішень економічного, соціального та політичного характеру. Провідну роль серед факторів

раціоналізації взаємозв'язків між суспільством і природою будуть відігравати відносини власності. (4).

Стосовно створення механізму природо господарської діяльності на основах екологізації та з урахуванням ринкових умов, то це питання глибоко ще не досліджено ні з теоретично-методологічного, ні, особливо, з практичного погляду, про що свідчить відсутність серйозних наукових розробок і фундаментальних публікацій (2).

Складність завдання по формуванню механізму екологізації зрошення земель полягає в тому, що захист агроєкосистеми проходитиме в умовах її прогресуючої експлуатації, невідпрацьованості ринкових відносин, державної монополії на водогосподарські об'єкти, недосконалості економіко-правових взаємовідносин між різними формами господарювання та, в цілому, між сільгосптоваровиробниками і водогосподарськими організаціями, відсутність плати за природні ресурси та неефективності штрафних санкцій за заподіяну шкоду. В цій ситуації суспільство виходило із визнання двох, як би виключаючих одна одну, реалій: еколого-стабільний зрошуваний агроландшафт є запорукою збереження всього навколишнього середовища та покращення матеріальних умов населення даного регіону, разом з тим покращення матеріально-економічних умов населення даного регіону неможливе без інтенсивної експлуатації природного середовища зони зрошення.

До останнього часу, чинник без альтернативності взаємовідносин цих двох елементів залишається основним в підході до створення механізму оптимізації відносин між агровиробником і водогосподарником з агроєкосистемою.

На наш погляд, вихід із екологонебезпечної ситуації, що склалася в зрошуваному землеробстві, полягає в тому, щоб стихійний процес взаємодії сільськогосподарського виробництва і агроландшафту взяти під суворий контроль, шляхом розробки нового регулюючого механізму. Принциповою відмінною якою, від існуючого, є включення третього елементу-фактору раціонального регулювання обліку між екосистемою і сільгоспвиробництвом з метою покращення, збереження і збагачення природного середовища.

Крім цього, сучасний перехідний період характеризується тим, що невиправдано звеличили роль та вплив держави на екологічну ситуацію в країні. Склалося положення, коли державні структури делегували свої функції в області екології в регіоні, а на місцях їх не в змозі як прийняти, так і втілювати в сфері народного господарства.(2).

В ситуації загрозливого екологічного характеру стану навколишнього середовища, особливо земельних і водних ресурсів, потрібно істотно посилити роль держави, її нейтральних управлінських органів у розв'язанні екологічних проблем господарської діяльності, центр (управління) не може і не повинен самоусуватися від управління природокористуванням, охороною природи та природовідтворення і «перекладати» цю життєво важливу справу на регіональні органи, які не мають достатніх коштів для розв'язання не лише екологічних, а й більш невідкладних соціальних завдань. Подібна позиція центру, що намітилась останніми роками, здатна, а зрештою, призведе до погіршення екологічної ситуації у державі і появи міжрегіональних ресурсо-екологічних конфліктів.

В цьому плані необхідним заходом є створення чіткої державної системи моніторингу навколишнього середовища, що обов'язково передбачає забезпечення відповідних служб технічними засобами, лабораторіями, комплектування їх

висококваліфікованими спеціалістами, оскільки фермер, через свою функціональну відособленість, не може здійснювати узагальнюючого контролю за станом навколишнього середовища, шкідливістю для природи свого виробництва тощо. Тому за державними органами повинен залишатися пріоритет у визначенні системи екологічної оцінки природних ресурсів, розробці системи оподаткування виробництв, рентних платежів, з метою створення централізованих фондів для вирішення екологічних проблем і, виходячи із ситуації, що складається, системи еколого-економічних нормативів і показників, у здійсненні контролю за екологічними наслідками діяльності підприємств, дотриманні екологічного порядку та екологічної дисципліни. Обов'язковим є створення постійно діючих органів, здатних вести контроль за ступенем екологічності засобів виробництва, що використовуються у сільському господарстві, а також продукції, що в цій галузі виробляється.

Вивчення досвіду інших держав, які в 60-70х роках минулого століття зустрілися з подібними екологічними ситуаціями у себе, показує на виняткову важливість державного сектору економічного та управлінських органів у їх позитивному вирішенні.(1)

Щоправда, там - важелі безпосереднього впливу на природо користувачів (спеціальне оподаткування, фінансові пільги, компенсаційні платежі, плата за відтворення природних ресурсів та ін.) діяли в системі ринкових відносин і були підпорядковані інтересами ринкової економіки.

Тому, на сучасному етапі розвитку України та створення ринкової економіки необхідно поєднувати ринкові і державні планово-фінансові механізми регулювання та вдосконалення природокористування й охорони навколишнього середовища, направлені на забезпечення перерозподілу коштів та прибутків на користь реалізації заходів екологічного призначення.

Посилення ринкових економічних регуляторів екологізації зрошувального землеробства багатьох в розробці та впровадженні відповідних науково обґрунтованих систем платежів, пільг, виплат та стимулів і реалізації відповідних державних та регіональних програм природоохоронного характеру.

Система економічного регулювання природоохоронної діяльності в умовах ринку повинна передбачати як заходи стимулюючого, так і примусового характеру, які здійснюються за допомогою законодавчих прийомів. До перших належить:

- пільгове кредитування агровиробників, які вкладають кошти в природоохоронні заходи через техніко-технологічні удосконалення існуючих процесів, пов'язаних з вирощуванням сільськогосподарських культур;
- цінове стимулювання виробництва екологічно чистої продукції та врахування витрат, пов'язаних з цим в обґрунтуванні підвищення цін на споживчі товари;
- безпосередні субсидії (централізовані чи місцеві) на придбання та освоєння техніко-досконалого екологобезпечного обладнання, техніки та механізмів;
- безпроцентні позики спеціальних випусків для придбання екологобезпечних виробництв та технологій;
- пільгові строки амортизаційного списання природоохоронних фондів;

- звільнення від податків частини прибутків(доходів), яка спрямовується на будівництво природоохоронних об'єктів або впровадження екологобезпечних технологій.

До штрафних санкцій та інших заходів примусового характеру відносяться:

- податкові платежі за забруднення навколишнього природного середовища чи окремих його ресурсів понад гранично допустимі норми;
- штрафні санкції за недотримання природоохоронного законодавства, порушення екологічних стандартів тощо;
- екологічний податок з прибутку тих сільгосптоваровиробників, що застосовують екологонебезпечні технології;
- встановлення норм плати за природні ресурси залежно від їх якісного стану.

Цілком зрозуміло, що основними складовими економічного механізму екологічного регулювання природо господарської діяльності повинно стати удосконалення відповідної законодавчої бази, згідно з міжнародними стандартами, і застосування вищеперелічених методів, які складають його інструментарій.(1)

Цей механізм повинен бути репрезентативним сукупністю форм і методів функціонування агровиробництва в умовах зрошення та якісного стану зрошуваних агроландшафтів і виступати способом зв'язку між об'єктивними законами розвитку природного середовища і суб'єктивною виробничою діяльністю в регіонах зрошення.

В зрошуваному землеробстві економічні механізми екологічного регулювання лише зароджуються. Окремі його елементи проходять стадію створення, інші - розвинуті, але для всіх їх, в залежності від підсистеми, в яких вони функціонують, притаманна різна міра реалізації. В зв'язку з цим, дуже важливою є оперативна експертиза сучасного стану як самого механізму екологізації, так і його окремих результатів.

Висновки. Розробка фінансово-економічних регуляторів і формування механізму раціонального природокористування на даному етапі розвитку суспільства є однією з найбільш актуальних в природогосподарській діяльності. Для українських сільгосптоваровиробників, що ведуть виробництво в екологонебезпечних регіонах, зокрема в умовах зрошення, ця проблема набуває життєво необхідного вирішення через систему державних, адміністративних, правових та економічних важелів та стимулів.

Анотація

Наведено результати аналітичних та монографічних досліджень щодо сучасного стану формування економічного механізму екологізації природо господарської діяльності в зоні зрошення України.

Ключові слова: екологізація, регулятори природокористування, зрошення, економічний механізм.

Аннотація

Приведены результаты аналитических и монографических исследований современного состояния формирования экономического механизма экологизации природохозяйственной деятельности в зоне орошения Украины.

Ключевые слова: экологизация, регуляторы природопользования, орошение, экономический механизм.

Summary

Are cited the results of analytic and monographic researches as for the modern state of the forming of economic mechanism of the nature using activity in a zone of irrigation in Ukraine.

Key words: ecologization, the nature-using regulators, irrigation, the economic mechanism.

Список використаної літератури:

1. Беда Я. Экологическая паспортизация в сельскохозяйственном производстве. // Экономика сельского хозяйства России. -1996, с.22
2. Балацький О., Лук'янихін В., Лук'янихіна О., Екологічний менеджмент: проблеми і перспектива становлення та розвідку //Економіка України. -2000.-№5,-с.67-73.
3. Борисова В.А. Економіко-екологічні засади аграрного землекористування //Економіка АПК.-2001. -№7, -с.16-22.
4. Веклич О. Сучасний стан та ефективність економічного механізму екологічного регулювання // Економіка України, -2003,-№10,-с.62
5. Жуйков Г.Є. Сучасний природо-господарський стан та основні аспекти екологізації зрошення земель в Причорноморському регіоні України. - Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. //Соціально-економічні проблеми природокористування та екології. - Спецвипуск 3(12) т.2 - Миколаїв. - 2001. - с.433-440